

۹) تاریخگذاری اسناد

طبیعی‌ترین و عمومی‌ترین روش تاریخگذاری اسناد (هر نوع سند تاریخدان شامل اسناد دیوانی، نامه‌ها، سنگ‌نوشته‌ها، لوح‌ها و انجامه‌ها)، ذکر سال (زمان تهیه سند) و رکنی از گاه‌شماری (عموماً اسم گاه‌شماری، مثلاً هجری، توسعاً در معنای هجری قمری) بوده است که ترکیب این دو، مبدأ آن و سالهای سپری شده از آن مبدأ تا زمان تهیه شدن سند را می‌رسانده است. اگرچه در موارد متعدد، ذکر تنها یکی از ارکان گاه‌شماری، مثلاً سالهای سپری شده از مبدأ آن گاه‌شماری، که بویژه در مورد سکه‌ها بسیار اتفاق می‌افتاد، باعث می‌شود تا تنها با استفاده از قراین تاریخی بتوان ماهیت گاه‌شماری را دریافت.

چگونگی تقدم یا تأخر ترتیب اجزای گاه‌شماری نیز بسته به نوع گاه‌شماری و زمان رواج آن موضوعی بوده که در ادوار گوناگون تاریخی تغییر می‌کرده است. در ایران پیش از اسلام، صورتهای مختلف این تقدم یا تأخر، ذکر ارکان گاه‌شماری قبل یا بعد از سال موردنظر بر روی سند، رواج داشته است (برای آگاهی از این ترتیبها و سایر ویژگیهای تاریخگذاری در ایران پیش از اسلام نک: ایرانیکا، ج ۷، ص ۱۲۴-۱۲۵). در دوران اسلامی، گونه‌های بسیاری از ترکیب، تلفیق یا حذف ارکان مختلف گاه‌شماری بر روی اسناد وجود دارد؛ از جمله این ترکیب و تلفیقها، درهم‌آمیزی رکن اصلی گاه‌شماری اسلامی، یعنی مبدأ گاه‌شماری هجری قمری، با ارکان گاه‌شماریهای دیگر است. در ایران نمونه‌های بسیاری از ذکر نام روزها و ماههای فارسی میانه در کنار استفاده از مبدأ هجری قمری، بویژه بر روی سنگ‌مزارهایی متعلق به قرون ششم و هفتم هجری قمری، وجود دارد (نک: شیخ‌الحکمایی، ص ۱۲۵، ۱۲۸؛ <گزارش تاریخی کتیبه‌های عربی>، ج ۹، ص ۲۵۷-۲۵۸). در نمونه‌های دیگری از این تلفیقها، رتبه شمارشی روز ماه و روز هفته به زبان فارسی در کنار سایر ارکان گاه‌شماری هجری قمری و به زبان عربی ذکر شده‌اند (نک: <گزارش تاریخی کتیبه‌های عربی>، ج ۱۳، ص ۲۳۸، ج ۱۵، ص ۶۲-۶۳). همین رویکرد، در مصر و نواحی اطراف آن، با ذکر نام ماههای مصری باستان در کنار ارکان گاه‌شماری هجری قمری رخ داده است. از این نامها، در کنار مبدأ گاه‌شماری هجری قمری به صورت گسترده استفاده شده است (نک: همان، ج ۵، ص ۱۵۸، ج ۶، ص ۱۶۹، ۱۹۳، ۲۱۵، ج ۷، ص ۱۱، ۱۵۳).

در نمونه‌های دیگری از تاریخگذاری بر روی اسناد، از دو یا چند مبدأ گاه‌شماری در تاریخگذاری استفاده شده است. از این روش، ناصر خسرو بیش از همه استفاده کرده و تاریخهای مختلفی را با دو گاه‌شماری هجری قمری و یزدگردی در کنار هم آورده است (از جمله ۱۳۶۳ ش، ص ۸، ۱۶؛ نک: بخش ۱۲). بویژه بعد از رواج گاه‌شماری هجری شمسی در ایران، ذکر هم‌زمان دو گونه گاه‌شماری هجری قمری و شمسی در کنار هم رواج بسیار داشته است. در عثمانی نیز اسنادی وجود دارد که هم با گاه‌شماری هجری قمری هم با گاه‌شماری مالی رایج در عثمانی تاریخگذاری شده است (برای نمونه نک: مزک، ص ۱۵۲-۱۶۳). همچنین، نمونه‌هایی از ذکر هم‌زمان بخشی از ارکان دو گاه‌شماری هجری قمری و سلوکی یا تمامی ارکان آنها در کنار هم وجود دارد (نک: <گزارش

تاریخی کتیبه‌های عربی»، ج ۷، ص ۵۴ - ۵۵). یکی از موارد ذکر چند گاه‌شماری در یک سند، نقر شدن گاه‌شماری هجری قمری و یزدگردی و سلوکی در کنار هم (مربوط به ۷۶۴ هجری قمری، ۷۳۲ یزدگردی و ۱۶۷۴ سلوکی) بر پایه یک کره فلکی ساخته شده در ایران می‌باشد (نک: همان، ج ۱۷، ص ۴۳-۴۴). در قرن حاضر، اقلیتهای دینی ساکن در هر یک از کشورهای اسلامی از گاه‌شماری مخصوص و مذهبی خود استفاده می‌نمایند. استفاده رسمی از گاه‌شماری میلادی در ایران تنها به تاریخگذاری اسناد و معاهدات دو جانبه محدود می‌شود. همچنین، در ایران از دوره صفوی به بعد، اسناد متعددی وجود دارد که در آنها از گاه‌شماری دوازده حیوانی در کنار گاه‌شماری هجری قمری استفاده شده است (برای نمونه نک: قائم‌مقامی، ص ۴۱-۴۴؛ نیز نک: بخش ۹؛ برای آگاهیهای کلی درباره شیوه تاریخگذاری اسناد از دوره آق‌قوینلو و پس از آن در ایران نک: بوسه، ص ۵۵-۵۷).

روش تحریر تاریخهای اسناد در دوره‌های مختلف، گوناگون بوده است اما روش کلی برای ذکر تاریخها استفاده از اختصارات حرفی، و در موارد معدودی استفاده از حساب جُمَل، بوده است. در اسناد معدودی متعلق به قرن سوم هجری، برای رقم‌نویسی تاریخ اسناد از الفبای یونانی، که همانند حساب جُمَل دارای ارزش عددی‌اند، استفاده شده است (نک: گرومان، ۱۹۹۴، سفر ۱، ص ۸۱، سفر ۲، ص ۱۴۵، سفر ۳، ص ۱۵۲، ۱۷۱-۱۷۲). در دوره عثمانی برای نوشتن این تاریخها عموماً از ارقام عربی استفاده می‌شده، با این تفاوت که در بسیاری موارد تنها دو یا سه رقم سمت راست هر تاریخ، در سند ذکر می‌شده و ارقام سمت چپ (هزارگان، در ذکر نمونه‌های سه رقمی و هزارگان و صدگان در ذکر نمونه‌های دو رقمی) نوشته نمی‌شده است (نک: مزک، ص ۱۹۲، ۲۱۴؛ برای نمونه‌ای از این اسناد نک: بشر، ص ۲۶۶-۲۷۴). در روشی برای تاریخ‌نویسی، که تنها در انجامه‌های کتابهای خطی دیده شده است، برای نوشتن تاریخ کتابت از تلفیق کسرهای صحیح تعداد روزهای ماه (عشر و ثلث) و ماههای سال (سُدس و نصف) و عشرهای هزاره و سده و دهه استفاده شده است (برای آگاهی از چگونگی این روش نک: ریتر، ص ۲۳۷-۲۴۷؛ برای نمونه‌ای از این انجامه‌ها در ایران نک: علینقی منزوی، ج ۱۱، ص ۵۹۳). در انجامه‌های کتابهای خطی، موارد متعددی از تاریخگذاری به وسیله انواع مبدأهای رایج در سرزمینهای اسلامی، استفاده از انواع نام ماههای سال و روزهای ماه و اشارات متعددی به انواع گاه‌شماریها وجود دارد (برای آگاهی بیشتر در این باره و نمونه‌های متعددی از این انجامه‌ها نک: افشار، ص ۸۳-۹۱).